

Євген Ковальов

Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX — початок XX ст.) : монографія / І. Гирич. — К. : Укр. письменник, 2014. — 496 с.

Ігор Борисович Гирич, автор монографії «Українські інтелектуали і політична окремішність...», є одним з найбільш компетентних знавців інтелектуальної історії України Нового часу. Його дослідницький стиль відзначається схильністю до концептуалізації знань про українське минуле при неабиякій джерелознавчій ерудиції. Праця «Українські інтелектуали і політична окремішність...» є новим доказом цього.

Об'єктом дослідження у монографії, як бачимо зі вступу, став «український проект», власне комплекс концептів, пов'язаних з побудовою модерної української нації, насамперед проблема її політичного самовизначення. Суспільно-політичні процеси в Україні впродовж другої половини XIX — початку XX ст. І.Б. Гирич розглядає в аспекті «боротьби ідей», конкуруючих візій минувшини і майбуття українців. При цьому «український проект» характеризується у контексті змагання за простір Наддніпрянщини з двома іншими національними проектами, що претендували на нього, — російським і польським.

Дослідження І.Б. Гирича охоплює головні напрями розвитку української суспільно-політичної думки другої половини XIX — початку XX ст. і містить характеристики інтелектуального доробку визначних представників кожного з них. Для аналізу інтелектуальної історії українського національного руху автор обґрунтовано використовує тричленну періодизацію, поділяючи його на романтичне українське слов'янофільство, позитивістичне народницьке (народовське) українофільство (з 1850-х рр.) і модерне політичне українство (з 90-х років XIX ст. до Української революції 1917–1921 рр.). І.Б. Гирич зосередив свою увагу власне на другому і третьому періодах.

Вельми ґрунтовною є історіографічно-джерелознавча частина монографії. Особливо треба відзначити солідність джерельної бази, використаної дослідником. Це переважно публіцистичні твори, мемуаристика та епістолярії. Інтелектуальна історія переймається особистостями, що продукували та поширювали значущі концепти, а це зумовлює звернення дослідників, які працюють у цій царині, насамперед до «его-документів». Серед сучасних українських істориків І.Б. Гирич є фаховим знавцем таких джерельних матеріалів Нового часу.

У першому розділі монографії йдеться про інтелектуальний вимір українофільського етапу національно-визвольного руху. Тут, зокрема, розглядаються сутність «українського проекту» і труднощі, що заважали його реалізації, досліджується історична пам'ять як найсуттєвіший чинник формування національної свідомості та визначається роль історичної науки у націогенезі. Крім того, автор приділяє чимало уваги феномену «подвійної лояльності» інтелігенції та взагалі верхів суспільства в Україні (тобто включеності локального українського чи малоросійського патріотизму до ширшої загальноросійської ідентичності).

Другий розділ праці присвячено українській мові як провідному культурному чиннику в українському національному русі. Автор висвітлює соціокультурні функції української мови у різних прошарках суспільства з урахуванням локальної специфіки (зокрема київської). Цінними є авторські спостереження щодо проблеми літературно-правописного унормування мови та її поширення на усю царину буття суспільства, а також з'ясування статусу українського мовлення у повсякденному спілкуванні. Увагу автора привернув характерний феномен російсько-українського білінгвізму українофільської інтелігенції. І.Б. Гирич виявив той літературний канон, знайомство з котрим мало визначальний вплив на формування національної свідомості у провідних діячів українського суспільно-політичного руху на Наддніпрянщині (художні, публіцистичні, фольклорно-етнографічні та історіографічні тексти,

як українські, так і російські; це, до речі, є дуже цінним матеріалом для подальших наукових студій з історії читання — перспективної галузі культурно-антропологічних досліджень).

Народницький національно-демократичний напрям в українській інтелектуальній культурі І.Б. Гирич охарактеризував у третьому розділі своєї монографії. Головними постатями у ньому автор слушно вважає В. Антоновича та О. Кониського, оскільки перший заклав історіософський фундамент для творення окремої української нації, а другий був речником культурного самостійництва.

У четвертому розділі йдеться про ідеї автономізму, федералізму та самостійності в українській суспільно-політичній думці другої половини XIX — початку XX ст. Можна цілком погодитися з автором у тому, що при загалом несприятливих обставинах формування української нації на Наддніпрянщині (існування російського імперського абсолютистського поліцейсько-бюрократичного режиму і потужного впливу загальноросійської суспільної думки, що зазвичай відкидали українську окремішність, мінімізованість громадянських політичних прав, насамперед свободи слова) автономізм чи федералізм були необхідною передумовою для подальшого поступового укорінення самостійництва у громадській свідомості. При цьому автор торкнувся проблеми співвідношення культурництва та політичності, показавши їх взаємозумовленість. На такому тлі розглянуто ідейну спадщину низки українських діячів: М. Костомарова та П. Куліша як інтелектуалів доби домінування «подвійної ідентичності», О. Кістяківського як поміркованого українофіла, В. Антоновича як «формулятора політичного українства», М. Драгоманова, в доктрині котрого перепліталися соціалістичний радикалізм західноєвропейського походження, космополітизм та українські національно-визвольні інтенції, О. Кониського як культурника-самостійника.

П'ятий розділ дає уявлення про українських націонал-демократів консервативного напрямку. До нього І.Б. Гирич відніс діячів, що прагнули будувати повноцінну українську націю без соціально-класових обмежень. Це насамперед М. Грушевський (до його «полевіння» під час Української революції), «центрист-демократ» Є. Чикаленко, а також В. Леонтович, на прикладі якого простежується складність взаємин, іноді навіть конфліктність між консерватизмом і демократизмом.

Молодоукраїнський напрям в українській суспільно-політичній думці І.Б. Гирич розглянув у шостому розділі своєї праці. Сюди автор включив громадських активістів, що заявили про себе на рубежі XIX–XX ст. та загалом спромоглися позбутися преслуватої російсько-української «подвійної лояльності», перебуваючи на засадах окремішньої української національно-культурної ідентичності. Як спадкоємця традицій наддніпрянської націонал-демократії характеризує автор С. Єфремова — провідника «неонародництва» і пропагандиста ідей політичного центрizmu. Позитивно оцінюється молодоукраїнський консерватизм В. Липинського, заснований на принципі територіалізму (визнання приналежності до української політичної нації осіб іншого етнокультурного походження, зокрема це стосувалося «українців польської культури»). Серед українських правих соціал-демократів увагу І.Б. Гирича привернув А. Жук, який, за власними словами автора, був «поєднувачем соціал-демократичного активізму і народовецького консерватизму». І.Б. Гирич слушно характеризує його як прихильника європейського соціал-реформізму, для котрого була близькою ідеологія К. Каутського та Е. Бернштейна й абсолютно неприйнятним російський більшовицький догматизм. А. Жук, крім того, був свідомим самостійником, що виділяло його із загалу українських прихильників лівих ідей, які зазвичай нехтували проблемою національної державності. Загалом І.Б. Гирич вельми високо оцінює А. Жука як політичного мислителя і громадського діяча. І з цим можна погодитися.

В останньому, сьомому, розділі монографії йдеться про українську соціал-демократію. У зв'язку з цим ґрунтовно обмірковується проблема співвідношення власне національного (культурницького або політичного) і соціально-класового чинників в українському суспільно-політичному русі.

Принагідно треба зазначити, що цієї дуже важливої теми автор торкається і в інших розділах своєї монографії, її напевно можна вважати лейтмотивом усієї його дослідницької роботи. Сам він визнає пріоритет загальнонаціонального. Цим зумовлені авторські оцінки інтелектуальних процесів і персоналій у них.

На лівому фланзі громадського руху І.Б. Гирич виділив три напрями: ортодоксальний, центристський та молодоукраїнський. До лівих ортодоксів, які сповідували догматизований марксизм і віддавали перевагу класовому перед загальнонаціональним, він відніс Д. Антоновича, М. Порша, Л. Юркевича та В. Винниченка. Центристами, що прагнули збалансувати ці два чинники, він вважає С. Петлюру, В. Садовського, П. Понятенка та Д. Донцова (до його «поправіння», що згодом призведе до інтегрального націоналізму). Разом з тим автор дає слушне пояснення, чому С. Петлюра став одним з головних вождів Української революції: бо саме цьому політику вдалося запропонувати більш-менш прийнятний для вельми значної частини українського суспільства компроміс між соціал-демократією і націонал-демократією, класово-соціальними і національно-самостійницькими потребами того часу. Лівий молодоукраїнський напрям, до якого належали українські діячі, котрі визнавали примат нації над класовими інтересами, представлено Б. Ярошевським та його однодумцями з Української соціалістичної партії (українцями польської культури), членами «Спілки» М. Меленевським та О. Скорописом-Йолтуховським,

Закордонною групою УСДРП — А. Жуком, В. Дорошенком та ін. Аналізуються і взаємини націонал-демократів із соціал-демократами, що розглядаються, зокрема, як болісний конфлікт поколінь в українському суспільно-політичному русі.

Отже, без сумнівів, монографія І.Б. Гирича «Українські інтелектуали і політична окремішність...» є вагомим внеском в українську історіографію щодо студіювання розвитку суспільно-політичної думки часів творення модерної нації. Запропонована автором класифікація головних напрямів ідеологічних рухів українських інтелектуалів може бути прийнята як робоча модель для подальших досліджень. Треба, крім того, відзначити як позитивну рису перегляд у роботі цілої низки історіографічних стереотипів та усталених характеристик громадських діячів (на кшталт сугубого культурництва В. Антоновича тощо).

Варто також звернути увагу на розлогий бібліографічний перелік публікацій, дотичних до історії української суспільно-політичної думки другої половини XIX — початку XX ст. Він налічує 657 позицій і може бути вельми корисним показником для дослідників української інтелектуальної історії.

Дарія Черкаська

Archeoturystyka w regionie — region w archeoturystyce / red. Anetta Głowacka-Penczyńska, Jacek Woźny, Justyna Żychlińska. — Bydgoszcz : Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2015. — 145 s.

«Археотуризм в регіоні — регіон в археотуризмі» — ця збірка наукових статей присвячена актуальному питанню презентації та популяризації археологічної спадщини Республіки Польща на прикладі Помор'я та Великопольщі.

Збірка складається з короткого вступного слова та десяти статей, які умовно можна поділити на:

— теоретичні (Justyna Żychlińska, Jakiej archeologii potrzebuje współczesna turystyka polska? (Юстина Жихлінська. Якої археології потребує сучасна польська туристика?) (С. 9–22); Mateusz Żmudziński, Dagmara Król, Rzymski budowy jako atrakcje turystyczne w Europie (Матеуш Жмудзінський. Дагмара Круль, Римські будівлі як туристичний об'єкт у Європі) (С. 23–31));

— присвячені конкретним археологічним об'єктам або групам об'єктів (Dariusz Karczewski, Projekt nadgoplańskiego szlaku archeoturystycznego (Даріуш Карчевський. Проект археотуристичного маршруту над р. Гопла) (С. 32–40); Marta Wołyńska, Archeoturystyka miejska, czyli turystyczne i muzealne walory miejskich stanowisk archeologicznych, napod stawie badań przeprowadzonych w Gdańsku. Czy można zwiedzić wykopaliska? (Марта Волинська. Міська археотуризм, або Туристичні і музейні якості міських археологічних об'єктів на базі досліджень, які провадилися у Гданську. Чи можна відвідувати розкопки?) (С. 41–63); Magdalena Bis, Wojciech Bis, Tykocin — zamek nad Narwią dawniej i dziś (Магдалена Біс, Войцех Біс. Тикоцин — замок над р. Нарвою: минуле і сьогодення) (С. 64–80); Jacek Woźny, Zabytki archeologiczne Szlaku Brdy (Яцек Возний. Археологічні об'єкти по течії р. Брди) (С. 81–90); Zbigniew Zyglewski, Miejsce archeoturystyki w działalności «Parku Kulturowego Wietrzychowice» (Збігнев Зиглевський. Місце археотуризму в діяльності «Парку культури Ветшиховіце») (С. 91–111); Hanna Michniewicz-Ankiersztajn, Alicja Gonia, Perspektywy rozwoju turystyki w powiecie bydgoskim w świetle potencjału archeologicznego obszaru (Ханна Міхневич-Анкерштайн, Аліція Гоня. Перспективи розвитку туризму в Бидгощському повіті в світлі потенціалу археологічної зони) (С. 112–127); Kamilla Waszczuk, Piotr Pachulski, Robert Prawniczak, Niewykorzystane możliwości archeoturystyki na Pojezierzu Gnieźnieńskim (Камілла Ващук, Пьотр Пахульський, Роберт Правничак. Невикористані можливості археотуризму в Гнезненському озерному районі) (С. 128–137); Justyna Żychlińska, Daniel Żychliński, Zarchologią przez Wielkopolskę (Юстина Жихлінська, Данель Жихлінський. З археологією через Великопольщу) (С. 138–145)).

Більшість статей добре проілюстрована та має додатки у вигляді таблиць, діаграм та графіків, що просто необхідно для висвітлення археологічного матеріалу.

Археотуризм в Польщі почала розвиватися відносно нещодавно, хоча цей напрям широко представлений у Великій Британії, Сполучених Штатах Америки, Німеччині та інших країнах. Це пов'язано насамперед з тим, що археологічні об'єкти є одними з найскладніших для презентації неспеціалістам. Достатньо просто показувати залишки античних міст або такі великі споруди з каменю, як піраміди в Єгипті чи Стоунхендж у Великій Британії, але необхідно докласти великих зусиль для того, щоб захопити туристів відвідати фундаменти замку або костюлу, якщо вони не є істориками або археологами.